



خلوت کریم خانی در باغ فین  
کاشان، چشم انداز محوری در  
چهار جهت



# نماد شناسی و نشانه شناسی عناصر باغ های ایرانی با توجه به عناصر باغ فین کاشان

معصومه طوسی \* دکترسید نظام الدین امامی فر \*\*

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۱۱/۱۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۳/۱۴

## چکیده

آشنایی با باغ های ایرانی و ویژگی هایی که هر یک از عناصر آن ها دارند، منجر به شناخت نماد گرایي از طبیعت می شود. بی گمان یکی از نیکو ترین جلوه های صورت و معنا برآمده از باورهای ایرانیان، باغ ایرانی است. چنانچه باغ ایرانی را تمثیلی از بهشت بدانیم که در میان آن حوضی قرار دارد و از آن چهار نهر بر می آیند و ... یکی از نزدیک ترین نمونه ها به صورت مثالی خواهد بود. باغ فین کاشان از جنبه ساختار (عناصر فضا ساز)، کارکردی (عناصر منظر ساز) و زیبایی شناختی (عناصر تزئینی) در دوره خود کامل ترین باغ آرایي را دارا است و عناصر آن، همه به مفاهیم فلسفی یا به تصویرهای نمادین باز می گردند. در این پژوهش به روش نشانه شناسی ارزش، مفهوم، ویژگی و نظام های نشانه ای خاص در عناصر باغ ایرانی پرداخته شده و این که عناصر متفاوت در باغ ایرانی چگونه برهم تاثیر می گذارند و چه ارزشی تولید می کنند. همچنین ارتباط بین مهم ترین اصول علمی و پذیرفته شده نشانه شناسی و عناصر باغ ایرانی و طراحی محیطی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. این مقاله کاربردی و روش انجام آن توصیفی میدانی است. روش نمونه گیری ها انتخابی و تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی بوده است.

## واژگان کلیدی

نشانه شناسی، باغ های ایرانی، باغ فین کاشان.

Email:samirtoosi@yahoo.com

Email:N-emamifar@yahoo.com

\*مدرس دانشکده هنر دانشگاه سمنان، شهر سمنان، استان سمنان

\*\* استادیار، عضو هیأت علمی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران

### مقدمه

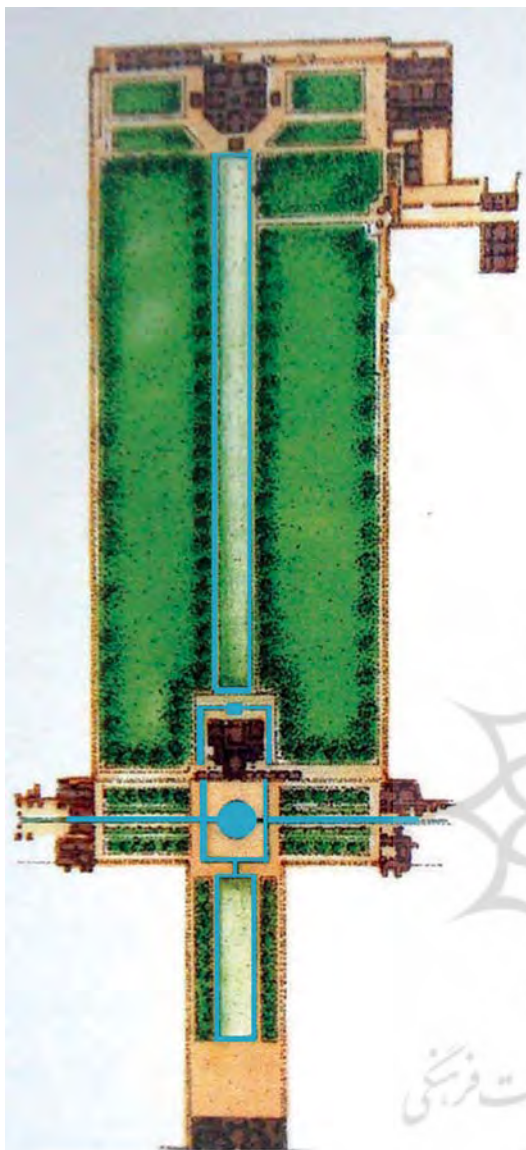
ملاک های ارزش گذاری در ذهن انسان، معیارهای معناگرا و مفهوم ساز هستند. حقایق و وقایع بی شماری که در ماوراء درک بشر قرار دارند انسان را وادار می دارد تا برای بیان اندیشه ها و مفاهیمی که فهم و توصیف کلامی آن ها مشکل است، نظام های گوناگون با عنوان نشانه ها و نمادها ابداع کند.

بی گمان یکی از نیکوترین جلوه های صورت و معنا، برآمده از باورهای ایرانیان، باغ ایرانی است. شناخت باغ و ویژگی هایی که هر یک از عناصر آن به همراه دارد، به شناخت نمادگرایی از طبیعت منتهی می شود. این نمادها و عناصر باغ از نگاهی دیگر می توانند آشکارتر حقیقت خود را نشان دهند. اهمیت شکل به مثابه ظرف در تقابل با فضا به مثابه مظهر و آشکار می شود. بررسی و مطالعه نشانه ای و نمادین عناصر باغ ایرانی نشان می دهد که در پس ظاهر این نمادها و عناصر، معانی و مفاهیمی نهفته است. در این مقاله ساختار مهم ترین باغ های ایرانی مورد ارزیابی قرار گرفته و عناصر باغ ایرانی دسته بندی شده است. با رویکرد و روش نشانه شناسی به بررسی باغ ایرانی در حکم یک متن و عناصر آن پرداخته و نشان داده می شود چگونه لایه ها بر هم تاثیر می گذارند و هر یک از نشانه ها چه نقشی دارند و چه ارزشی تولید می کنند. نکته قطعی برخورد با باغ؛ کارکرد عناصر معطوف به نشانه و مفهوم آن عناصر، کارکرد و کشف نمادها می باشد.

طبق گفته دکتر فرزاد سجودی، « هر پدیده ای که ساخته دست بشر باشد، قابل مطالعه، تولید معنا و هویت فرهنگی است». از طرفی باغ ایرانی پدیده ای مصنوع و ساخته دست بشر است و بر اساس نیازهای او ایجاد شده است. باغ ایرانی را می توان به نمایه نقاشی تصور کرد، پدیده ای عینی و طبیعی و ملموس. به تعبیر سعیدی:

برگ درختان سبز در نظر هوشیار  
هر ورقش دفتری است معرفت کردگار  
پس باغ هم ساختار هنری دارد و می تواند از دیدگاه نشانه شناسی به ساختار هنری تبدیل شود. نقد ساختار گرایی، باغ را از نظر هنری، نظامی از نشانه ها می شناسد و در این روند سعی می شود قواعد بر محتوا کشف شود. با به کارگیری نشانه شناسی می توانیم به تحلیل شکل و نوع عناصر مطرح شده در باغ ایرانی بپردازیم و در پی آن به تحلیل عناصر و روابط این اجزاء و در نتیجه به جستجوی نشانه و معنا و مفهوم آن بپردازیم.

در متن باغ ایرانی لایه های متنی کارکرد نشانه ای و دلالت گر پیدا کرده و لایه ها در سطوح متفاوت و با رجوع به رمزگان های متفاوت تفسیر می شوند. نشانه ها به مفاهیم دلالت می کنند و نه به چیزها و وقتی در باره چیزها صحبت می کنیم، در سطح مقوله های مفهومی آن چیزها با هم ارتباط برقرار می کنیم. پس از نظر



تصویر ۱- نظم هندسی، آبراه حوض و کرت بندی در باغ دولت آباد یزد، ماخذ: حکمت کهن منظر جدید، موزه هنرهای معاصر تهران

سوسور نشانه به کلی غیر مادی است. (سجودی ۱۳۸۷، ۲۰) و به نقل از چندلر: «نماد صرفاً یا اساساً از آن جهت نشانه است که به مثابه یک نشانه به کار برده و دریافت می شود. ... نماد، فارغ از هر نوع تشابه یا قیاس با ابژه اش و همچنین فارغ از هر نوع ارتباط واقعی با آن، بلکه صرفاً به دلیل آن که در حکم یک نشانه تفسیر می شود، به نقش خود عمل می کند.» (چندلر ۱۳۸۷، ۳۹)

هدف این پژوهش مفاهیم نشانه شناسی در نمونه ای از باغ های ایران (باغ فین کاشان) می باشد که پس از جمع آوری اطلاعات به صورت میدانی و کتابخانه ای با روش تحقیق توصیفی- تحلیلی مورد بررسی قرار می گیرد. جامعه آماری کلیه عناصر باغ ایرانی در باغ فین کاشان است که مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.





تصویر ۲- مسیر جوی آب، حوض و کرت بندی های ایجاد شده در باغ شاهزاده ماهان، ماخذ: همان

علم مناظر و مرایا، تقسیمات چهار گانه، نسبت به یکدیگر در رابطه همنشینی یا رابطه نحوی نظام مندی قرار دارند و حوض مرکزی و اصلی محل تقسیم آب در چهار جهت می باشد. ساختار باغ، حصار و آبراه ها، حوض ها حول مرکزیت کوشک و تقسیمات چهار تایی اصلی قرار دارند که این ساختار بازتاب نظام ایده شناسی زمان خود است.

این کل دارای انسجام کارکردی نیز هست. یعنی دارای نظام مندی معنی شناختی است که در کل باغ شاهد هم نشینی عناصر نشانه ای هستیم. این ارکان در یک نظام ساختاری چهار، در چهار جهت حوض و کوشک، در یک مرکز هم نشین شده اند و در کلیت ساختار باغ نماد و رمزگان را باز می تابانند.

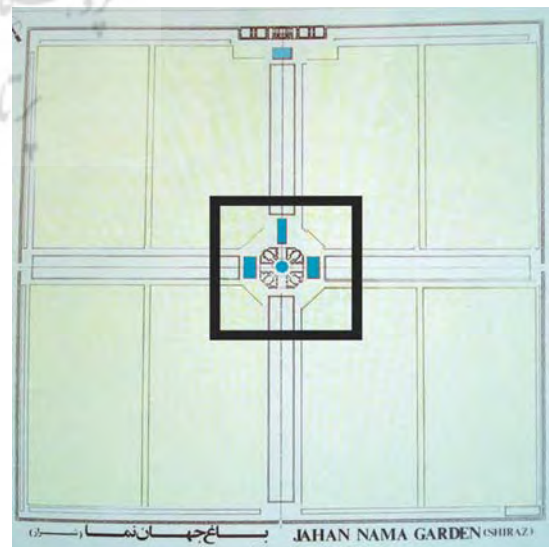
در نظام زیبایی شناختی، از نظم هندسی کل باغ گرفته تا شیوه آب رسانی، حوض و حوضچه های تزئینی، طرح کوشک، شمسه، فواره، طرح چهار گوشه بودن، شکل و نوع

### ۱- ساختار در باغ های ایرانی

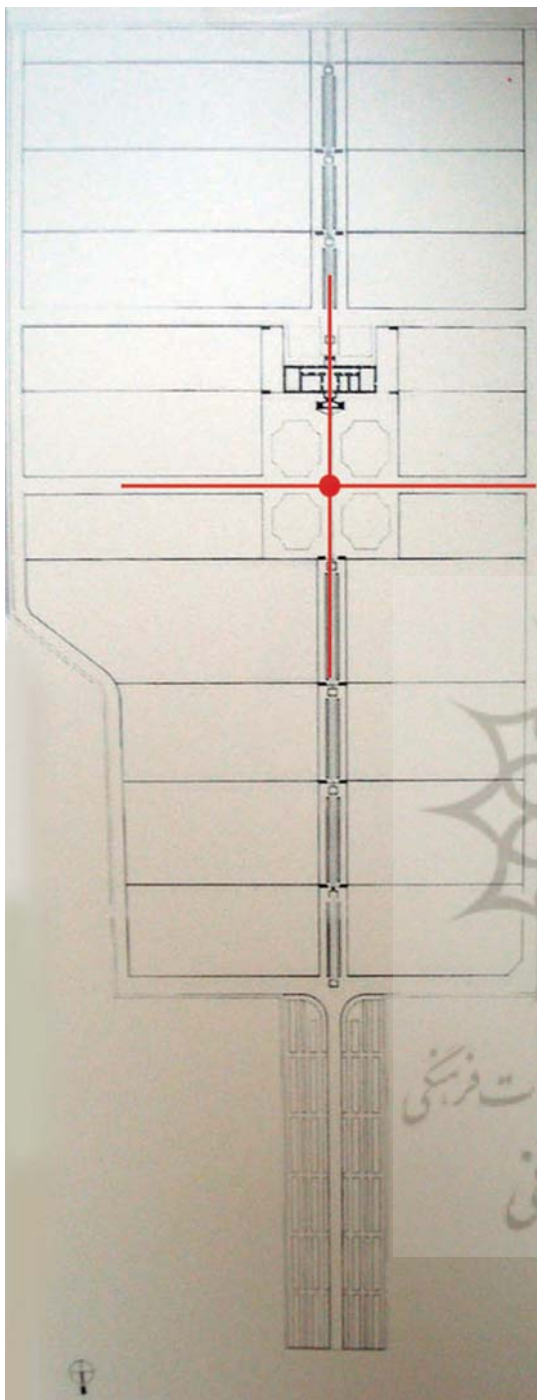
برای نمونه شش باغ، از باغ های ایرانی که در نوع خود بی نظیر هستند انتخاب شده که عبارتند از: باغ فین، بهشت بهشت، شاهزاده ماهان، دولت آباد یزد، مجموعه باغ های اشرف البلاد و جهان نما. (تصویر ۱ تا ۷) با توجه به آن چه در مقاله نشانه شناسی مسجد شاه (امام اصفهان) نوشته فرزاد سجودی مورد اشاره قرار گرفته، شاهد آن هستیم که باغ فین کاشان از نظر ساختار (عناصر فضا ساز)، کارکردی (عناصر منظر ساز) و زیبایی شناختی (عناصر تزئینی) در مقطع زمان تاریخی خود کامل ترین باغ آرای را دارا بوده است. (تصویر ۷) از این رو مطالعه متنی در سطح باغ فین کاشان بسته شده است. مقصود از انسجام ساختاری (عناصر فضا ساز)، این است که اجزاء مجموعه باغ همانند حصار باغ، کوشک ها، نظم هندسی حاکم در باغ،



تصویر ۴- مرکزیت در حوض و کوشک، نظم هندسی در باغ، نوع کرت بندی در باغ هشت بهشت، ماخذ: همان



تصویر ۳- طرح باغ جهان نما در شیراز و تقسیم آن به چهار قسمت و حضور کوشک هشت و جهی و حوض واقع در مرکز و اطراف کوشک، ماخذ: همان

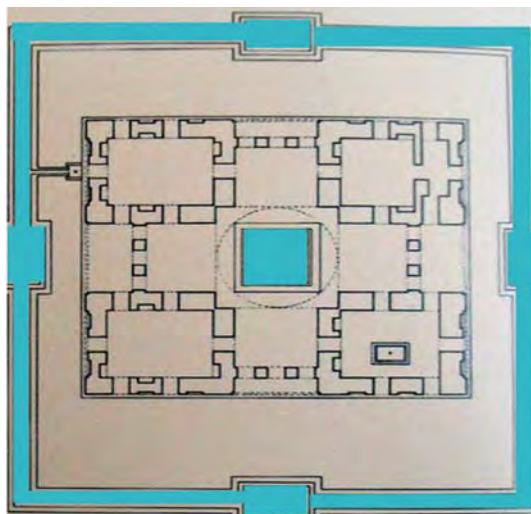


تصویر ۶- مرکزیت در کوشک و حوض، قرینگی در باغ و ساختمان  
چهل ستون بهشهر، ماخذ: همان

عناصر در کنار هم متن باغ را تعریف می کنند.

#### ب- رابطه ساختار باغ ایرانی با نشانه شمایی

باغ نشانه ای شمایی است، یعنی رابطه باغ با موضوع اصلی آن که بهشت است رابطه ای از نوع تشابه است. باغ بیان شکل دیگری از بهشت است، بهشتی که غایب



تصویر ۵- مرکزیت در حوض و کوشک در باغ چشمه عمارت  
بهشهر، ماخذ: همان

درخت، و رنگ در باغ تحقق یافته است و توانسته فضایی  
فرح بخش و دلپذیر و مطبوع را تداعی کند. این سه نظام  
وحدت باغ را می سازند.

#### ۲- چالش در لایه های متن باغ ایرانی (نشانه شناسی باغ ایرانی)

در این جا نشانه شناسی لایه ای رویکردی نظری است  
در تحلیل متن باغ ایرانی. در حقیقت با توسل به نشانه شناسی  
لایه ای می توان کلیه لایه های متفاوت پدیدآورنده متن باغ  
ایرانی را بررسی کرد. این که عناصر چه نقشی دارند و چه  
ارزشی تولید می کنند و چگونه این نقش ها یا ارزش ها با هم  
همسو می شوند. لایه های متنی بر هم تاثیر می گذارند و هر  
یک انتظاراتی را از لایه دیگر به وجود می آورد که برآورده  
شدن آن انتظارات هم به دریافت و ارتباط می انجامد و هم  
برآورده نشدن آن انتظارات می تواند منجر به شکل گیری  
ساخت های استعاری، کنایی و غیره شود و دریافت را با  
تعلیق همراه کرده و تفسیر را متعدد سازد.

#### الف- رابطه ساختار باغ با لایه های متنی

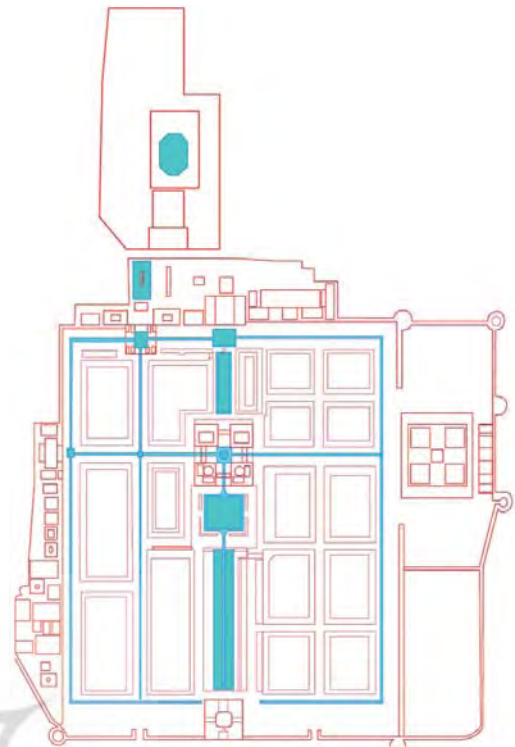
لایه های متنی یک باغ در تعامل با یکدیگرند، به این  
ترتیب ساختار یک باغ ایرانی که به معنای یک متن می باشد،  
مجموعه ای از مناسبات درونی نشانه های متن است. این  
روش ساختارگرایی کوششی است برای راهیابی به دنیای  
نشانه های هر عنصر درون باغ، یعنی کشف رمزگان و  
نشانه های جدید آن و درک روابط درونی آن ها.

نشانه های درون باغ نیت مندند، یعنی به کار می روند  
تا معنایی خاص بیافرینند و باغ و اقعیتی نیت گون است، چون  
شاید به هدف ایجاد ارتباط معنایی آفریده می شوند. می توان  
گفت باغ کلیتی است که از عناصر واقعی ساخته شده و می دانیم  
دارای مصالح، ماده، شکل، رنگ و بافت است که مجموعه این

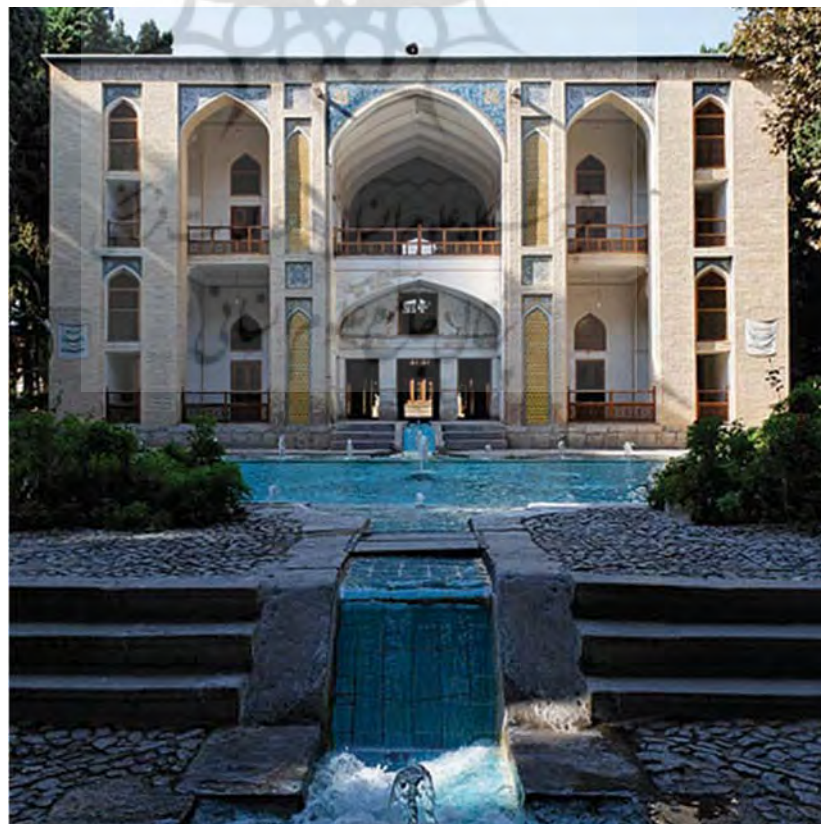


است. می توان گفت چون انسان در ابتدا بهشت را دیده بود، پس تصویری از آن را در ذهن خود داشته و پس از هبوط خود از بهشت، خواسته که به آفرینش آن چه قبلا دیده بود بپردازد. می توان تحلیل کرد که هبوط انسان از بهشت در شکل گیری اثرباغ موثر بوده است. انسان به دنبال مامن امنی می گشته جایی که محل زندگی افراد نیک کردار باشد، بنابراین باغ در طول تاریخ حضوری مداوم داشته است. به بیان دیگر باغ کلیتی است ساخته دست انسان و چون از عناصر واقعی ساخته شده چیزی بیش از یک محل انترزاعی است. نظامی از نشانه هاست که بیان گر غیبت موضوع اصلی یعنی بهشت است. (همان طور که تصویر بیان گر این موضوع است). با توجه به گفته دکتر سیروس شمسیا می توان نتیجه گرفت: «بیان بهشت یک کهن الگو است. یک نمونه ازلی که انسان از این کهن الگو استفاده کرده و باغ را آفریده است. پس می توان گفت رابطه باغ با موضوع اصلی آن بهشت رابطه ای از نوع تشابه است. باغ شکل تحریف شده گونه نخست است. انسان طبق نظر خود تغییراتی در متن باغ ایجاد می کند. از طریق انتخاب و ترکیب به مفاهیم جدیدی دست می یابد. ذهن انسان از میان چیزهای مشابه و نامشابه فقط چیزهای مشابه با هم را درک می کند.

ج- رابطه باغ با نشانه تصویری و نشانه دیداری  
باغ مجموعه ای از نشانه های دیداری است، یعنی



تصویر ۷- کرت بندی، نظم هندسی، قرینگی، مرکزیت حوض و کوشک، آبراه ها و تقسیمات چهارگانه در باغ فین کاشان



تصویر ۸- کوشک میانی در مسیر محور اصلی باغ فین، ماخذ: همان



تصویر ۹- نمایی از باغ شاهزاده ماهان، قرارگیری کوشک در مرتفع ترین نقطه و در مسیر محور اصلی باغ،  
ماخذ: حکمت کهن، منظر جدید، موزه هنرهای معاصر

۱- حوض مجاز است. سطح حوض به دلیل وجود آب، تصاویر آسمان و باغ را در خود انعکاس می دهد و این حقیقت است یا مجاز؟ نمایه ای در دل باغ است.

۲- حوض نوعی قرینه سازی از واقعیت در مجاز است. قرینه واقعیت باغ در مجاز تصویر آن در آب نما.

۳- باغ در معنای صریح خود، همان مفهوم باغ را دارد، اما در معنای ضمنی یا مجازی خود معانی مختلفی از جمله، بهشت، تلاش برای زیستن و گذر زندگی را تداعی می کند.

۴- ساماندهی محور اصلی باغ از طریق ایجاد علم مناظر و مرایا به صورت تشدید شونده و تکیه بر ایجاد عمق در فضا، فضایی بی انتها و لایتناهی را برای ما تداعی می کند.

۵- حوض هایی که به شکل شمشه یا هشت ضلعی است، شکل خورشید را تداعی می کنند.

۶- آبراهه ها در باغ نمادی از رگ ها و شریان باغ هستند که با حرکت خود زندگی را تداعی کرده و به نوعی تکرار و انعکاس حرکت را نشان می دهند.

۷- فضای باغ را می توان به قالب و ظرفی برای در میان گرفتن دیگر عناصر و اجزاء تشبیه کرد. چرا که باغ ایرانی در عین وحدت در خطوط کلی، هندسه و مصالح اجرایی، دارای تنوع فضایی بی نظیری است.

هر یک از اجزاء و عناصر باغ برای ما تبدیل به یک نشانه دیداری شده است.

در متن باغ ایرانی این نشانه های دیداری واقعیت پیدا کرده، در متن جای گرفته و به نشانه تصویری تبدیل شده اند. در واقع رویکرد مطالعه متنی، باغ ایرانی است. موضوع های دیداری با حضور زمان مند خود به لحظه هایی از جهان متن تبدیل شده اند.

#### د- رابطه ساختار باغ و اصل تکرار موزون

اصل تکرار موزون که آن را ریتم، وزن یا ضرباهنگ می نامند، به معنی تکرار موزون ساده یا پیچیده یک عنصر یا پدیده در یک اثر است. وجود درختان و تکرار آن ها در یک یا دو ردیف به صورت قرینه، ردیف قرار گیری فواره ها در مسیر اصلی و محور اصلی باغ، تکرار هندسه پلکانی و ایجاد چندین آبشهر، به گونه ای کنار هم در باغ ایرانی باعث ایجاد هماهنگی در ترکیب با یکدیگر و از نظر بصری منظری ظریف و خوشایند پدید می آورند.

شاید با تکرار این عناصر، همان طور که در قرآن، سخنان خداوند را که حقیقت است تکرار کرده اند، حقیقت باغ را که همان بهشت برین است یادآور می شوند.

ر- رابطه باغ ایرانی با مفاهیم مجاز، تداعی معانی، تشبیه،





تصویر ۱۰- تقارن در باغ فین کاشان، حکمت کهن، ماخذ: منظر جدید موزه هنرهای معاصر تهران

قرار گیری کوشک در مرتفع ترین و سردر در پایین ترین نقطه، تفاوت زاویه دید انسان در جهت بالا و پایین خط افق و وسعت بیش تر باغ، مشاهده کرد. (تصویر ۸ و ۹)

### ۲- روابط همنشینی مکانی (چپ-راست)

روابط همنشینی مکانی را در اصل تقارن می توان دید که کامل ترین شکل آن در بهترین مکان جای دارد. تقارن علاوه بر جنبه زیبایی شناسانه از نظرایستایی نیز مورد توجه بوده است. تقارن در باغ ایرانی را می توان به صورت نقطه ای محوری و دو محوری نام برد. (تصویر ۱۰ و ۱۱) تقارن واژه ای عربی است که یکی از معانی آن قرار دادن دو پدیده، شیء یا عنصر در دو سوی یک نقطه یا محور به صورت آئینه وار (در طرف چپ و راست) و تکرار شونده است. اوج قرینه سازی رامی توان بر محورهای اصلی باغ دید. (سلطان زاده، ۱۳۸۷، ۱۰۰)

### ۳- روابط همنشینی مکانی (شمال، جنوب، شرق، غرب)

این روابط را می توان در باغ ایرانی در لایه هایی چون تقسیم باغ به چهار قسمت توسط دو محور اصلی که به صورت عمود بر هم وصلیب وار وجود دارند و ساختار اغلب باغ های ایرانی را تشکیل می دهند. دید. (در دین مزدایی، دین کهن ایرانیان، جهان به چهار قسمت تقسیم شده

۸- اصل وحدت را می توان برای فضای باغ تشبیه کرد چراکه در فضای باغ جلوه های مختلف در کنار هم قرار گرفته و اصل وحدت را به وجود آورده اند.

۹- می توان فضای باغ را به زیبایی و جمال بهشت تشبیه کرد به خاطر رعایت اصل تناسب و قرینه و نظم. چراکه تناسب از اصلی ترین اجزای تعریف جمال و زیبایی در هنر اسلامی ایرانی است. (بلخاری، ۱۳۸۸، ۳۹۸)

ز- رابطه ساختار باغ و بعد همنشینی مکانی عناصر چندلر، در کتاب خود فصلی از مقدمات نشانه شناسی را به ساختار ها اختصاص داده و سپس در ادامه به تحلیل بعد همنشینی پرداخته است. او سه نوع رابطه متمایز را در روابط همنشینی بیان کرده است که عبارتند از: رابطه مفهومی، مکانی، توالی (زمانی). (Chandler, 2002, 79) رابطه مفهومی در متون تشریحی و خارج از بحث ماست. اما در متون تصویری چون باغ ایرانی، ساختار صوری متن حاصل روابط همنشینی مکانی است.

### ۱- روابط همنشینی مکانی (بالا، پایین، جلو، عقب، دور، نزدیک)

این روابط را می توان در باغ ایرانی در لایه هایی چون علم مناظر و مرایا به صورت تشدید شونده و تکیه بر عمق در محیط، شیب طبیعی زمین، وجود هندسه پلکانی باغ،





تصویر ۱۲- مسیر انتقال آب به چهار جهت در باغ فین، ماخذ: باغ فین، میراث فرهنگی ۱۳۸۶



تصویر ۱۱- اوج قرینه سازی بر محور اصلی باغ شاهزاده ماهان

نتواند به آن باغ راه پیدا کند. (حیحانی ۱۳۸۷، ۹). (تصویر ۱۵) «دیوار یا حصار دور باغ خود نمادی از سومین بعد فضا می باشد و از نوع فضای بسته به حساب می آید. به نظر معمار باغ یا هنرمند، جهت طولی دیوار باغ یا محور هستی هم خوانی داشت و این عروج طولی دیوار باغ نشان می داد که نفس به سوی روح اعظم و جاودانگی بالا می رود.

بعد عمودی دیوار باغ بانی انگاره های بی پایان از تاریکی ها و سایه روشن هاست (بختیار، ۱۳۷۹، ۷۱) کوشک نیز فضایی است متمرکز و برون گرا. کوشک عمارتی است با هشت در که از هر سو گشوده می شوند. چشم اندازی محوری رو به چهار تنگ راه مشجر عرضه می کند. (تصویر ۱۶)

#### ۵- روابط همنشینی مکانی (مرکز - حاشیه)

اصل مرکزیت یکی از اصول مهم در ترکیب و سازماندهی عناصر در باغ ایرانی است و اغلب برای تاکید بر مهم ترین کارکرد و فضای باغ مورد استفاده قرار می گیرد. اصل مرکزیت همراه با اصل تقارن در بسیاری از باغ های ایرانی استفاده می شود. مرکزیت در اسلام، نمادی از وحدت وجود است و بر پایه و اساس بازتاب کیفیتی است که در بطن آن وحدت نهفته است. پس در بیان وحدت و انعکاس آن از طریق مرکزیت، فضاهای پر و خالی هر یک به گونه ای نقشی در فضایی یابند و در این میان حوض های مربع و مستطیل، نمادی از ثبات و پایداری هستند و زمانی

است. عدد چهار، به چهار عنصر مقدس، به چهار فصل و جز این ها بر می گردد. آن را در نمادگری بودایی نیز باز می یابیم که در آن چهار رود از مرکز جاری می شوند و نشانه زندگی جاوید و باروری اند. بهشت آرمانی قرآن، وارث این تقسیم باغ به چهار قسمت با چشمه ای در مرکز آن است. مانند چهار قسمت فین (تصویر ۱۲ و ۱۳) (موزه هنرهای معاصر تهران، ۱۳۸۳، ۳۳) مربع در حد چهار ایستاترین و کامل ترین شکل و نماینده متجسم ترین و ثابت ترین جنبه خلقت است. مربع نمادی از زمین، وسعت، ایستایی و پایداری است. (تصویر ۱۴)

#### ۴- روابط همنشینی مکانی (درون-بیرون)

دیوار دور باغ یا حصار باغ محوطه داخلی باغ را از محیط بیرون آن جدا می کند. حصار از طریق محدودسازی، فضای مستقلی را در باغ ایجاد می کند. باغ های ایرانی یا فردوس، چنان که از نام آن ها بر می آید اصولاً محصور بوده اند.

ریشه واژه فردوس، پردیس، پارادایز، واژه اوستایی است که به معنی دژ محصور می باشد. دیوار دور باغ یا حصار باغ، نظم محیط را ایجاد می کند. حصار، محیط داخلی باغ را از محیط بیرون آن جدا می کند که در نتیجه این خط مرزی، هم شخصیت درونی تعیین می شود و هم چشم انداز داخلی به خوبی مشخص می گردد. شاید حصار یا دیوار باغ در تصور ایرانیان باستان نشانه این بود که اهریمن



تصویر ۱۳- خلوت کریم خانی در باغ فین کاشان، چشم انداز محوری در چهار جهت



تصویر ۱۵- حصار در باغ فین کاشان، ماخذ باغ فین، میراث فرهنگی، ۱۳۸۶



تصویر ۱۴- حوض میانی کوشک صفوی در باغ فین کاشان، شکل مربع حوض و تقسیم آب در چهار جهت

### ۳- رابطه عناصر باغ ایرانی و نماد شناسی

الف- رابطه باغ ایرانی و نماد آب

۱- آب یکی از مقدس ترین نمادهای روشنایی بر روی زمین است، نماد فکر و اندیشه است و عنصر هستی بخش، زیرا در باغ به گردش در می آید و نبض تپنده باغ است، آبی که همیشه در باغ جریان دارد و هرگز قطع نمی شود شاید نشانه پایداری زندگی باشد، زندگی شاد، جاودانه و فرح بخش.

۲- آب نماد برکت، باروری و رحمت است. نشانی از سبزی و رویش است. گویاترین تبلور وجود آب و نشانه ی بیرونی آن سبزی است.

۳- آب نماد پاکی و زلالی است. چشمه حیات است. منشاء همه مخلوقات. در قرآن باره از آب به عنوان یکی از عناصر

که در مرکز قرار می گیرند، به عنوان یک عنصر نظم دهنده به معماری و مکان عمل کرده و درست است را تحت تاثیر خود قرار می دهند. (نائینی، ۱۳۸۱، ۴۸) در یک زمینه متفاوت همانند یک حوض، هر حصار به نوبه خود تبدیل به یک مرکز می شود که ممکن است به عنوان یک نقطه کانونی برای محیط اطراف خود عمل کند. در ساختار محیط، مرکز از اهمیت بالایی برخوردار است و تصور مرکز باید به عنوان عنصری اساسی از فضای وجودی مورد توجه قرار گیرد. باغ مکانی است که در آن معنی آشکار شده و در واقع هر مکان با این ویژگی یک مرکز است. اصل مرکزیت بیش تر در کوشک ها و حوض ها دیده می شود به ویژه کوشک هایی با طرح هشت بهشت و با پلان های مربع در محل تقاطع محورها. (تصاویر ۷ تا ۱۷)





تصویر ۱۶- کوشک صفوی در باغ فین کاشان و چشم انداز محوری رو به چهار جهت مآخذ: باغ فین، میراث فرهنگی، ۱۳۸۶

بهشت نام برده شده پس در باغ عنصری مقدس است. حضور آب در حوض و در دل باغ به عنوان نماد زندگی، بهشت و نشانه زیبایی و آبادانی است.

۴- حضور آب در باغ نشانی از لطافت محیط و تاکید بر شفافیت فضای آن است.

۵- آب نمادی از جانبخشی است، زیرا با قدرت جادویی خود هر روز جلوه تازه ای در باغ پدیدار می کند. درقرآن آمده همه چیز را از آب جان بخشیدیم.

۶- آب ساکن اشاره به ثبات، آرامش، صلح و آشتی دارد. حرکت مداوم آب در اطراف باغ یادآور زمان دورانی است که دایره بسته ای را می سازد.

#### ب- رابطه باغ ایرانی و نماد حوض

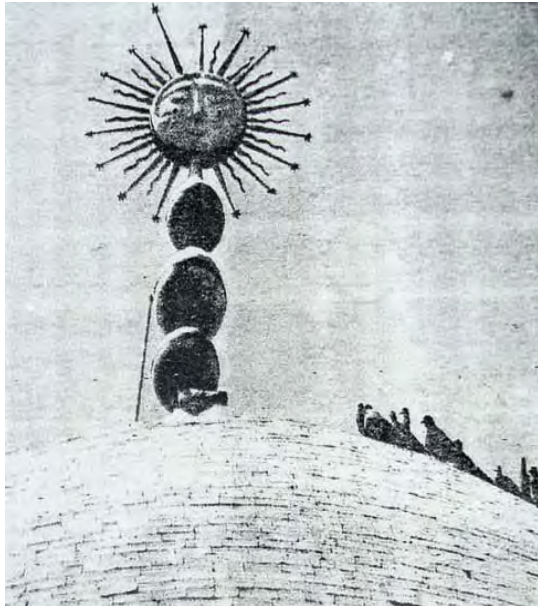
۱- باغ مظهري از صورت مرکز گرای عالم صغیر یا باطن است. فضا در حد مکان ساختمان و درخت در شکل محاط شده است. هم چنان که در انسان نیز نفس که در بر گیرنده روح است، در جسم محاط می شود. میان شکل و سطح باید فضایی پاک، غرق آرامش و خالی از هر تنش و تفکر انگیز باشد. تعبیه حوض در این فضای آرام، مرکزی را همچون جهتی مثبت برای تخیل خلاقانه فراهم می آورد. بدین سان آفرینش عرضی آدمی به علت طولی می پیوندد و باز سازی بهشت تمامی می پذیرد. (بختیار ۱۳۷۹، ۶۸)

۲- وحدت از طریق مرکزیت انتقال پیدا می کند مانند خانه

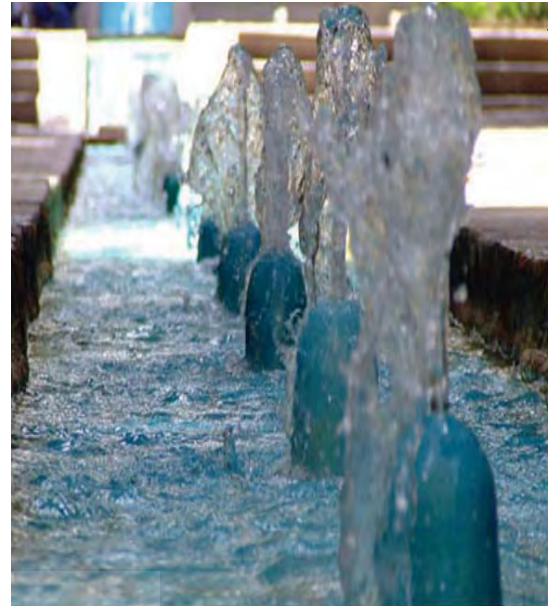


تصویر ۱۷- طرح شمسه در داخل گنبد کوشک صفوی در باغ فین کاشان، همان





تصویر ۱۹- تشعشعات نور به صورت دویاری سوار بر هم بر فراز گنبد، ماخذ: همان



تصویر ۱۸- ردیف فواره ها در باغ فین کاشان، ماخذ: همان

ساختن خانه و سقف است. با عرش در زبان عربی و ارک و ارج، ارز و ارزش در زبان فارسی که همه آن ها به معنای ساختن تقدس، سروری، بلندی پاکی است، نشان از رفعت، بلندی، پاکی و معماری دارد. (بلخاری، ۱۳۸۸، ۳۷۸)

گنبد بالای کوشک و طرح شمسه در آن فقط شیوه ای برای پوشش نیست. بلکه تصویری است از طاق عرش و فراتر از آن عالم لا یتناهی. گنبد مظهر افلاک یعنی آسمان است. بام نسخه کوچک عالم افلاک آسمان است. نقطه ای که عروج در آن به اوج می رسد. (تصویر ۱۶ و ۱۷)

#### د- رابطه باغ و نماد فواره

فواره نشان دهنده حرکت کلی آب است که هرگز از عمل خود باز نمی ایستد. مسیرهایی را به وجود می آورد که راهنمای انسان در محیط است و قرار گرفتن بر روی محور اصلی باعث تشخیص مکان می شود. فواره زدن آب و فرو غلطیدن قطرات آن، پیوسته فرشتگانی را متذکر می شد که از سرو شانه هم بالا می روند و چنانکه در کتاب حس وحدت می خوانیم: «افاضه فواره زاینده دایره آب با شعاع های دم افزون، آغازگر دوباره تناوب بسط و قبضی آگاهانه است. (اردلان، بختیار، ۱۳۸۰، ۶۸) (تصویر ۱۸) فواره به دلیل جوشنده بودنش به چشمه ای جوشان تشبیه شده که همانند نور دویار هم مرکز و پشت سر هم، نورانیت، پاکی و طهارت را به ارمغان می آورد. (تصویر ۱۹)

#### ر- رابطه باغ و نماد کوشک

کوشک فضایی است متـمـرکز و برون گرا. کوشک عمارتی است با هشت درکه از هر طرف گشوده می شود و چشم اندازی محوری رو به چهار تنگ راه

خدا. در این جا هم به دلیل این که اغلب حوض ها در یکی از محورهای اصلی احداث می شوند، در مرکز و قلب باغ، وجود دارد و قطبی است که فضای اطراف را تحت تاثیر خود قرار می دهد. حوض، نماد وحدت و مرکزیت و اهمیت آب در هستی و نماد ثبات و پایداری است.

۳- وجود حوض در مرکز و قلب باغ، نمادی از درون گرایی است، زیرا اهمیت به باطن را در مقابل توجه به ظاهر متجلی می سازد. دراصل تاکیدی بر عالم غیب و تفسیری بر یکی از صفات الهی باطن است. (نائینی، ۱۳۸۱، ۴۶)

۴- حوض نشان تصویری از خورشید است. بـه دلیل هشت ضلعی بودن یا شش ضلعی بودنش، تجسم نمادین از شمسه یا خورشید است. وجود آب در حوض و در باغ انعکاس آسمان است، آسمانی سرشار از پرتو خورشید. پس نشانه ای از تداوم حیات را به دنبال دارد. به عبارتی آب نور جسمیت یافته است. همان تبدیل نشان دیداری به نشان تصویری با حضور آب ساکن در یک فضای بسته.

#### ج- رابطه باغ و نماد قوس موجود در کوشک و در بام

قوس اصل جدا ناپذیر معماری اسلامی است. سردر باغ، ایوان های کوشک و گنبد آن ها دارای معماری مبتنی بر قوس هستند. می توان قوس را حد فاصلی میان ماوراء الطبیعه و مابعد الطبیعه باغ دانست و این خود دلیل دیگری بر تقریب ماده و معنا در معماری اسلامی ایرانی است، یعنی همان حقیقت بهشت که در معنای باغ ایرانی نهفته است. معادل لاتینی قوس دو لفظ (arch) و (archi) است. لفظ (archi) به معنای کمان است که در عربی بدان قوس می گویند. هم ارزی لغوی (arch) که به معنای معماری،

مشجر دارد. وجود این حوض مرکزی با کوشک بالای سر آن، رابطه همنشینی قاعده مندی دارد. جایی که محل تلاقی محور ها در قلب باغ را دارا می باشد و فضای چهار صغه که بر چهار سوی باغ گشوده است، آغاز گر تداوم حرکت افقی می باشد.

صورت هشت گوش یک کوشک، باز تاب عرش الهی است که طبق سنن و احادیث اسلامی بر دوش هشت فرشته جای گرفته است. کوشک سیر و سلوک را در باغ به صورت عینی نمایش می دهد.

**س- رابطه حصار باغ با مفهوم نماد**  
دیوار دور باغ یا حصار باغ، نظم محیط را ایجاد می کند. حصار، محیط داخلی باغ را از محوطه بیرون آن جدا می کند که در نتیجه این خط مرزی، هم نقش درونی تعیین می شود و هم چشم انداز داخلی به خوبی مشخص می گردد. حصار از طریق محدود سازی، فضای مستقلی را در باغ ایجاد می کند. حصار نماد درون گرایی است، زیرا با احاطه باغ، انسان را به یکی از اصول معماری، یعنی درون گرایی می کشاند. نوعی فاصله گذاری با جهان برون است.

## نتیجه

همه باغ های ایرانی دارای ویژگی های مشترکی هستند که با مطالعه فضا و الگوهای به کار رفته در آن ها عناصر موجود را شناخته و از نظر نشانه و نماد شناسی بررسی شدند. این عناصر شامل لایه های اصلی تر در باغ ایرانی هستند. عناصر اصلی شامل آب، گیاه، زمین و فضا می باشند که در باغ های متفاوت حضوری ثابت دارند. لایه های فرعی (عناصر فرعی) در بر گیرنده ساختار فضایی و وجوه متفاوت عناصر در باغ می باشد، و شامل علم مناظر و مرایا، انواع درختان خاص چون سرو و چنار، گل ها، آبراه ها، اشکال حوض، تقسیمات چهار تایی، فواره، سینه کبکی، حصار، برج و بارو، طرح شمسه، طرح کوشک ها، فاصله و محوطه میانی، محیط درون و برون، فضای باز و نیمه باز، قرینگی، رنگ و مرکزیت می شود. در باغ های ایرانی از نشانه های مشخصی در طراحی محیطی استفاده شده که دارای مفهوم و ویژگی خاصی نیز می باشند. هنرمند یا معمار این باغ ها با به کارگیری این عناصر ظاهرا چند هدف را مد نظر داشته، شاید می خواسته فضایی عمومی جهت رفاه، تفرج و آسایش ایجاد نماید، یا اندیشمندانه این عناصر را در باغ نشانده تا بتواند فضایی آرمانی را تداعی کند، فضایی که یاد آور بهشت باشد. با مطالعه این نشانه ها در می یابیم این عناصر ریشه در فلسفه، عرفان و فرهنگ اسلامی ایرانی ما دارند. از آن جایی که در تفکر ایرانیان هر مکان و فضایی که محیط چشمگیری داشته باشد و فرح بخشی را به ارمغان آورد، یادآوری بهشت است، پس باغ ایرانی با این ویژگی ها توانسته بهشت را برای ما تداعی کند. از آن جایی که عناصر باغ هدف مند و از پیش تعیین شده اند و به صورت اشکال هندسی و نظام مندی ارائه می شوند، توانسته اند، در زیبا سازی هر چه بیش تر باغ نقش مهمی ایفا و نوعی پیام رسانی را در باغ ایجاد نمایند. از این رو این عناصر به صورت یک نماد یا نشانه در آمده و ساختاری در محیط ایجاد کرده اند که این نشانه ها دارای مشخصات مفهومی خاص هستند. نشانه های به کار رفته در باغ هم می توانند با دید عامه مردم نگرینسته شوند و هم با ساختار ارتباط تصویری که مورد توجه معماران و طراحان بوده ارزیابی شوند. در واقع طراحی معنا و هویت برای یک محیط با استفاده از این عناصر ایجاد شده است.

## منابع و ماخذ

میرباقری، مهري، مقدمات زبان شناسی، قطره، چاپ یازدهم، ۱۳۷۸  
سجودی، فرزانه، نشانه شناسی کاربردی، مجموعه نشانه شناسی و زبان شناسی ۱ نشر تهران، ۱۳۸۷.  
احمدی بابک، ساختار و تأویل متن، نشر مرکز، ۱۳۷۰.



- چندلردانیال، مبانی نشانه شناسی، ترجمه مهدی پارسا، انتشارات سوره ی مهر، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
- سجودی، فرزانه. نشانه شناسی، نظریه و عمل، نشر تهران علم، سال ۱۳۸۸.
- شمیسا، سیروس، بیان، میترا، چاپ سوم، زمستان ۱۳۸۷.
- بلخاری قهی حسن، مبانی عرفانی و هنر معماری اسلامی، دفتر اول و دوم، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۳۸۸.
- سلطان زاده حسین، تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل، دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۷۸.
- باغ ایرانی، حکمت کهن منظر جدید، موزه هنرهای معاصر تهران، پاییز ۱۳۸۳.
- حمید رضا جیحانی، عمرانی، سید محمد علی، باغ فین، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی، چاپ اول، ۱۳۸۶.
- اردلان، نادر، بختیار، لاله، حس وحدت، ترجمه شاهرخ، حمید، اصفهان، نشر خاک، ۱۳۷۹.
- فرشته ی نائینی. کتاب حیات در حیاط نزهت، تهران ۱۳۸۱.

chandler.daniel,;semiotics.the basics.london:routledge ,2002.

Eco.umberto,;A theory of semiotics.bloomington.in :Indiana University press/  
London:Macmillan ,1979.

jakobson.Roman,“language in relation to other communication systems”.in roman  
Jacobson: selected writings.VOL2.Mouton:The Hague ,1971.

chandler.daniel, :semiotics.the basics.london:routledge ,2002.

www.iranian garden

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی